

UOT 37.01

HƏYAT BİLGİSİNİN TƏLİMİ PROSESİNDƏ İBTİDAI SINIF ŞAĞİRDLƏRİNİN MÜSTƏQİL İŞLƏRİNİN SƏMƏRƏLİ TƏŞKİLİNİN VACİBLİYİ

Aidə Əhliman qızı Əliyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi

ORCID: 0000-0002-5055-6504

E-mail: ay-ka20@hotmail.com

Açar sözlər: həyat bilgisi, təlim prosesi, ibtidai sinif şagirdləri, müstəqil işlər, müstəqil işlərin təşkili

Ключевые слова: жизненные навыки, процесс обучения, учащиеся начальной школы, самостоятельная работа, организация самостоятельной работы

Key words: knowledge of the world, learning process, primary school students, independent work, organization of independent work

Həyat bilgisi konkret bir elmin əsaslarını özündə birləşdirmir. Təbiət və sosial fənn sahələrinə dair zəruri bilik və məlumatları diqqət mərkəzinə gətirir. Bu mənada demək mümkündür ki, bu fənn geniş əhatə dairəsinə malikdir. Həyat bilgisi böyüyən nəslin həyatı əhəmiyyət daşıyan biliklərə, bacarıq və vərdislərə yiyələnmələrindən ötrü onları daha mühüm praktik işlərin yerinə yetirilməsinə yönəlir. Bu fənn eyni zamanda kiçikyaşlı məktəblilərin lazımı biliklərə və ümumbəşəri dəyərlərə sahib olmalarına, Vətənimizə layiq şəxsiyyət kimi yetişmələrinə kömək göstərir.

Müstəqil işin başlıca məqsədi kiçikyaşlı məktəbliləri müstəqil məntiqi təfəkkürə istiqamətləndirmək, tədris materialının təhlilini öyrətmək, dərsin idraki problemlərini müəyyənləşdirmək, qazanılmış bilik və təlim bacarıqlarını, o cümlədən praktik bacarıqları tətbiq etməkdir. Müstəqil iş yalnız qazanılmış bilikləri, əldə olunmuş bacarıq və vərdisləri möhkəmləndirmək və dərinləşdirmək demək deyildir, eyni zamanda müəllimin köməyi olmadan yeni tədris materialını müstəqil şəkildə öyrənməkdən və mənimsəməkdən ibarətdir. Bu fikir şagirdlərə də, tələbələrə də aid olan bir məsələdir.

Ümumtəhsil məktəblərinin IV sinifləri üçün “Həyat bilgisi” dərslində oxuyuruq: “Əziz məktəblilər! Yeni dərslərdə “Həyat bilgisi” dərsləri yenə görüşünüzə gəlib. İndiyə qədər ondan çox şey öyrənmisiniz. Bu dərslər sizə təbiət, bitki və heyvanlar aləmi, cəmiyyət və insanlar haqqında maraqlı məlumatlar, faydalı biliklər verib. Aşağı siniflərdə öyrəndiyiniz bilikləri yeni dərslərdə “Həyat bilgisi”nin köməyi ilə daha da genişləndirəcəksiniz. İnsanın ən etibarlı köməkçisi onun bilikləridir. Biliksiz insan ən adi həyat və məişət problemlərini də həll etməkdə çətinliklərlə üzləşir. Belə insan səhrada, yaxud meşədə kompassız hərəkət edən səyahətçiye bənzəyir. Ona görə də siz həmişə dərslərinizdə fəal olmağa, bilik öyrənməyə çalışın. Bunu da unutmayın ki, kitablardan əldə etdiyiniz bilikləri gündəlik həyatınızda istifadə etməyi bacarmasanız, öyrəndiklərinizin heç bir faydası olmayacaq. İnsanın biliyi gündəlik həyatında ona kömək etmirsə, o biliyin faydası yoxdur” [1, s. 6].

Ekspərimentə cəlb edilmiş I-IV siniflərdə müstəqil işlər imkan verirdi ki, ümumtəhsil məktəbinin, həmçinin həyat bilgisi fənninin qarşısında duran vəzifələr həyata keçirilsin.

Həyat bilgisi üzrə dərslərdə və dərslərdən sonrakı tədbirlərdə, imkan daxilində, kiçikyaşlı məktəblilərin müstəqil işlərinin təşkilinə diqqət yetirilərsə, səmərəli nəticələrə nail olunar. İşin uğur-

lu olmasından ötrü müstəqil işlərinin təşkilinin əlverişli yollarını, problemin mahiyyətini, məqsəd və vəzifələrini aydın təsəvvür etmək lazımdır.

Həyat bilgisi ibtidai sinif şagirdlərində ünsiyyətə tələbat, birgə fəaliyyətdə olma kimi vərdislər yaradır. Bundan başqa, fənn məktəblilərdə mülahizə və təkliflər irəli sürmək, mühakimə yürütmək, öz mövqelərində dayana bilmək, hüquq və vəzifələrini bilmək, hüquqlarından faydalanmaqla yanaşı üzərlərinə düşən vəzifələri yerinə yetirmək, digərlərinin də hüquqlarını və mənafeələrini qorumaq kimi dəyərli keyfiyyətləri formalaşdırmaq imkanlarına malikdir.

Fənn üzrə məzmun xətti (təbiət və biz, fərd və cəmiyyət, sağlamlıq, mənəviyyat, təhlükəsizlik) vasitəsilə kiçikyaşlı məktəblilərin şüurunda özünə yer almış canlı və cansız aləmin tam, vahid və bölünməz obrazı meydana gəlir. Şagirdlər özlərini həmin aləmin bir hissəsi olaraq başa düşür, cəmiyyətdə və təbiətdə gördükləri hadisələrdən, dəyişikliklərdən və onların arasındakı mövcud olan əlaqə və asılılıqlardan lazımi nəticələrə gəlirlər. Bütün bunlarla yanaşı, məktəblilər tədqiqatçılıq, araşdırıcılıq işlərinə qoşulmaq, təhlillər aparmaq, öz mövqelərini bildirmək, məsələlərə tənqidi yanaşmaq, düzgün yanaşmaları bəyənmək bacarıqlarına sahib olurlar.

Həyat bilgisinin tədrisi prosesində kiçikyaşlı məktəblilərin tərbiyəsi, təhsili və inkişafı təmin olunur. Şagirdlər mənəvi saflıq, nümunəvi davranış düzlük və doğruluq, humanizm, hövsələlik, əqidəlilik, ədalətlik və dözümlülük kimi nəcib keyfiyyətləri özlərində tərbiyə edirlər.

I-IV siniflərdə həyat bilgisi fənninin səmərəli tədrisi məqsədilə bir sıra vasitələrdən istifadə edilir. Həmin vasitələr sırasında müstəqil işlərin təşkili özünəməxsus rol oynayır. Şagirdlərin müstəqil işlərin yerinə yetirilməsinə cəlb edilməsi bir yandan onların fəallığının inkişafına imkan verir, digər tərəfdən, axtarıcılıq, qismən tədqiqatçılıq işlərinə qoşulmalarına şərait yaradır.

Müstəqil işlə bağlı bacarıq və vərdislərə yiyələnmənin təhsilalanlar, o cümlədən kiçikyaşlı məktəblilər üçün faydası son dərəcə böyükdür. Burada söhbət heç də tək cədidaktik vəzifənin yerinə yetirilməsindən – məktəblilərə öz bilik və bacarıqlarını müstəqil surətdə, yaxud da müəllimin qismən köməyindən faydalanmaq vərdisləri aşılamaqdan deyil, eyni zamanda onları elmi informasiyanın sürətli axınına anlamaq bacarığı ilə silahlandırmaqdan gedir.

Şagirdlərin, o cümlədən kiçikyaşlı məktəblilərin müstəqil işlərinin səmərəliliyinə nail olmaq üçün bu tipli işlər istər təlim prosesində, istərsə də sinifdən xaric tədbirlər zamanı təşkil edilməlidir.

Tədqiq olunan problemin aktuallığı bir sıra səbəblərdən irəli gəlir. Əvvəla, aktuallığı dövlətin təhsil siyasəti müəyyənləşdirir Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 24 oktyabr 2013-cü il tarixli Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası” təsdiq edilmişdir. Bu strategiya ölkəmizdə keyfiyyət nəticələri və öz əhatəliliyi baxımından digər ölkələr arasında mühüm yerə malik səriştəli müəllim və təhsil mənecərlərinə, mükəmməl texnologiyalara əsaslanan infrastrukturunu olan təhsil sisteminin təşəkkülündən ötrü 5 strateji istiqamətdə tədbirləri əhatə edir. İkinci strateji istiqamət dissertasiyada nəzərdən keçirdiyimiz problemlə bilavasitə bağlıdır. Diqqət yetirək: *“İkinci strateji istiqamət təhsil sahəsində insan resurslarının müasirləşdirilməsini nəzərdə tutur. Bu istiqamət innovativ təlim metodlarını tətbiq edən, təhsilin məzmununun səmərəli mənimsənilməsini təmin edən səriştəli təhsilverənin formalaşdırılmasına xidmət edir və özündə təhsilverənlərin peşəkarlığının yüksəldilməsi, təhsilalanların nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi üzrə yeni sistemlərin qurulmasını, təhsilalanların istedadının aşkar olunması və inkişafı ilə bağlı, habelə xüsusi qayğıya ehtiyacı olanlar üçün inklüziv təlim metodologiyasının yaradılmasını ehtiva edir”* [2].

Göründüyü kimi, bu strateji istiqamət *innovativ təlim metodlarının tətbiqinin zəruriliyini, təhsilin məzmununun səmərəli mənimsənilməsini, təhsilverənlərin peşəkarlığının yüksəldilməsini, təhsilalanların nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi üzrə yeni sistemlərin qurulmasını, təhsilalanların istedadının aşkar olunması və inkişafını* mühüm məsələ kimi diqqət mərkəzinə gətirir. Bu mənada fənlərin, o cümlədən həyat bilgisinin tədrisi prosesində kiçikyaşlı məktəblilərin müstəqil işlərinin təşkilinə önəm verilməsi vacib sayılır.

Tədqiqatın aktuallığını doğuran digər başlıca cəhət dissertasiyada nəzərdən keçirdiyimiz məsələ baxımından keçmiş ittifaqda və respublikamızda problemin hansı səviyyədə tədqiq olunması ilə bağlıdır. Başqa sözlə, problemin işlənmə səviyyəsi barədə nə demək mümkündür?

Bu gün getdikcə daha aydın olur ki, sosial tərəqqi daha çox onu nə qədər yaradıcı münasibətlə yanaşan insanların həyata keçirə bilməsindən asılıdır.

Alimlər İ.Y. Lerner, Ya.A. Comenius, V.V. Davydova, Y.K. Babanski, B.P. Esipova, P.I. Pidkasiy kiçik yaşlı şagirdlərin müstəqil iş bacarıqlarının inkişafını tədqiqatlarının obyekt kimi götürmüşlər. Onlar iddia edirdilər ki, fənlərin tədrisi prosesində müəllimin vəzifəsi təkcə tədris proqramı ilə bağlı zəruri bilikləri vermək deyil, həm də şagirdlərin müstəqilliyini və fəal təfəkkürünü inkişaf etdirməkdir. Bu, asan iş deyil və buna məktəbə getdiyi ilk günlərdən başlamaq lazımdır.

Müstəqil iş şagirdlərin, o cümlədən kiçikyaşlı məktəblilərin iradəsini, iş qabiliyyətini, diqqətini, nizam-intizamını inkişaf etdirdiyi üçün o, sinifdə, o cümlədən həyat bilgisi dərslərində məqsədyönlü şəkildə tətbiq edilməlidir. Lakin onun formaları, təşkili üsulları və tədris prosesində yeri çox fərqlidir.

Akad. M.M. Mehdizadə öz tədqiqatlarında şagirdlərin müstəqil işlərinə xüsusi diqqət yetirirdi. Akademikin müstəqil iş verdiyi təriflə tanış olaq: *“Şagirdlərin təlim prosesinə daxil edilən müstəqil işi dedikdə, elə bir iş nəzərdə tutulur ki, orada işin həcmi və didaktik vəzifələri, fənnin xüsusiyyəti, şagirdlərin imkanları, lazım gələn şəraitin varlığını hesaba almaqla müəllim tərəfindən müəyyən edilmiş tapşırıq kənardan kömək olmadan, şagirdlər tərəfindən müəyyən vaxt içərisində icra olunur”* [3, s. 181].

Təlimin səmərəli qurulmasında müstəqil işin rolu böyükdür. Məktəblilərin müstəqil işi bir tərəfdən bilik, bacarıq və vərdislər sisteminə sahib olmaqla, digər tərəfdən əqli və fiziki əməkdə qabiliyyətlərin inkişafında təlimin səviyyəsini yüksəltməyə imkan verir. Fənlər, o cümlədən həyat bilgisi fənni üzrə dərslər düzgün qurulduqda təlim prosesinin hər bir mərhələsində şagirdlərdən, o cümlədən kiçik yaşlı məktəblilərdən fəallıq tələb edilir. Həmin fəallığın yüksək səviyyəsinə isə, təlim-təربiyənin səmərəliliyi məqsədilə formalaşdırılan müstəqil işin köməyi əsasında nail olunur.

Fikrimizcə, müstəqil iş, müəllimin təşkil etdiyi, müəyyən vaxt ərzində qarşıya qoyulmuş didaktik məqsədə çatmağa istiqamətlənmiş şagird fəaliyyətidir. Müstəqil iş müəllimin bilavasitə iştirakı olmadan, fəqət onun tapşırığına əsasən, müəyyən vaxt ərzində, şagirdin özünün bilik və təcrübəsinə, qabiliyyətinə, təfəkkürünə, bacarığına, inamına istinadla yerinə yetirilən idrak təlim fəaliyyəti kimi nəzərdən keçirilməlidir. Müstəqil fəaliyyət məktəblilərə bilik verir, onların inkişafını təmin edir, onları təربiyələndirir. Eyni zamanda şəxsiyyətə lazım olan müstəqillik yaradır. Bu iş kiçikyaşlı məktəblilərin iradəsini, diqqətini, iş qabiliyyətini, nizam-intizamını inkişaf etdirdiyindən dərstdə, o cümlədən Həyat bilgisi üzrə məşğələlərdə sistemli və məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilməlidir.

Eksperimentə cəlb etdiyimiz I-IV siniflərdə haqqında danışılan məsələyə ciddi fikir verildi. Təhsilalanlar əqli və fiziki (və ya hər ikisi birlikdə) fəaliyyətlərinin nəticələrini bu və ya digər şəkildə göstərərək şüurlu olaraq onlara tapşırıqlara münasibətdə qarşıda dayanan məqsədə çatmağa can atırlar.

Müstəqilliyə yiyələnmiş kiçik yaşlı məktəbli ona verilən tapşırıqları yerinə yetirmək, qarşısına çıxan problemləri həll etmək, məqsədinə çatmaq, çətinliklərin öhdəsindən gəlmək üçün necə hərəkət etməli olduğunu öyrənir. Maraqlar və istəklər, zəruri ehtiyac və tələbatlar, emosiyalar, münasibət və ideallar müstəqilliyin meydana gəlməsindən və formalaşdırılmasından ötrü təhrikəedici və ruhlandırıcı qüvvə kimi özünü göstərir.

Şagirdin müstəqil işi müstəqillik tərbiyəsinin mühüm vasitəsidir. Kiçikyaşlı məktəbliləri əhatə edən müstəqil iş həm də bəzi şagirdlər üçün bir sıra çətinliklər yaradır. İlk növbədə emosional və zehni stress meydana gətirir. Bir çox suallar və səhvlər şübhələr və narahatlıqlara səbəb olur.

Şagirdlərin sistemli şəkildə təşkil olunmuş müstəqil idraki fəaliyyəti təhsilin keyfiyyətini xeyli dərəcədə artırır.

Eksperimentdə iştirak edən sinif müəllimləri kiçikyaşlı məktəblilərin müstəqil işinin səmərəli təşkili üçün müstəqil işin təşkili prinsiplərinə (elmilik prinsipi, sistemlilik və ardıcılıq prinsipi; müvafiqlik prinsipi; əlçatanlıq prinsipi; əyanilik prinsipi; ev tapşırığının vaxtının və həcmnin elmi əsaslarla hesablanması prinsipi və s.) yaxından bələd idilər, öz fəaliyyətlərində onlardan bəhrələndirdilər. Təlim prosesində şagirdlər öz bacarıq və qabiliyyətlərini nümayiş etdirmək üçün müxtəlif növ müstəqil təhsil və yaradıcılıq fəaliyyətlərinə cəlb olunurdular.

Kiçikyaşlı məktəblilərin müstəqil fəaliyyətləri reproduktiv və yaradıcı prosesləri özündə birləşdirir. Onun üç səviyyəsi vardır: 1) reproduktiv fəaliyyət (tədris materialına yiyələnmə, model üzrə yerinə yetirilən müstəqil işin öyrədilməsi: problemlərin həlli, cədvəllərin, diaqramların tərtibi; məqsəd bilikləri möhkəmləndirmək, bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılması); 2) reproduktiv və praktik fəaliyyət (tədris materialının öz təcrübəsinə əsaslanaraq mənimsənilməsi, materialın praktikada, fəaliyyətdə, müstəqil iş zamanı yoxlanılması, plan, tezis və annotasiyaların hazırlanması); 3) yaradıcı fəaliyyət (məktəbli müstəqil şəkildə həyata keçirilən işin vasitə və metodlarının seçilməsi, proqram materialının tənqidi qiymətləndirilməsi və məhsuldar düşüncə və fəaliyyət üçün onlardan faydalanmaq).

Problemin aktuallığı. Kiçikyaşlı məktəblilərin müstəqil işlərinin təşkili həyat bilgisi fənni üzrə mövzuların mənimsənilməsinə kömək edir.

Problemin elmi yeniliyi. Həyat bilgisi fənni üzrə dərslərdə kiçikyaşlı məktəblilərin müstəqil işlərinin təşkili diqqət mərkəzinə gətirilir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalə dissertant, doktorantlar və magistrantlar üçün faydalı olacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Cabbarlı N., Mahmudova K., Əzizova F. Həyat bilgisi: Ümumtəhsil məktəblərinin IV sinfi üçün dərslik. -Bakı: "Şərq-Qərb" ASC, 2023, 120 s.
2. Azərbaycan Respublikasında Təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. Azərbaycan

Respublikası Prezidentinin 24 oktyabr 2013-cü il tarixli sərəncamı // Azərbaycan müəllimi. - 2013, 25 oktyabr.

3. Mehdizadə, M.M. Ümumtəhsil məktəblərində təlim-tərbiyə prosesinin təkmilləşdirilməsi yolları / M.M. Mehdizadə. -Bakı: Maarif, -1982. -384 s.

A.Ə.Əliyeva

**Həyat bilgisinin təlimi prosesində ibtidai sinif şagirdlərinin müstəqil işlərinin
səmərəli təşkilinin vacibliyi
Xülasə**

Şagirdlərin müstəqil işinin səmərəliliyi onun təşkili şəraitindən, biliyin məzmunu və xarakterindən, təqdim edilməsinin məntiqindən, biliyin mənbəyindən, biliklərin sıx surətdə əlaqəsindən xeyli dərəcədə asılıdır.

Şagirdlərin müstəqil işinin təlim prosesində təşkilinin çox böyük rolu vardır. Pedaqoqların, fənn müəllimlərinin demək olar ki, hamısı müstəqil işlərin mühüm rolunu qeyd edirlər.

A.A.Алиева

**Важность эффективной организации самостоятельной работы учащихся
начальной школы в процессе обучения жизненным навыкам
Резюме**

Эффективность самостоятельной работы учащихся во многом зависит от условий ее организации, содержания и характера знаний, логики их представления, источника знаний и тесной взаимосвязи знаний.

Организация самостоятельной работы учащихся играет очень важную роль в учебном процессе. Практически все педагоги и учителя-предметники отмечают важную роль самостоятельной работы.

A.A.Aliyeva

**The importance of effectively organizing independent work in primary school
students in teaching life skills
Summary**

The effectiveness of students' independent work largely depends on the conditions under which it is organized, the content and nature of knowledge, the logic of its presentation, the source of knowledge, and the close interconnection of knowledge.

Organizing students' independent work plays a crucial role in the educational process. Almost all educators and subject teachers note the important role of independent work.

Redaksiyaya daxil olub: 21.04.2026